

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ

ГОДИНА IX

БРОЈ 9

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

THE SASA LIBRARY FORUM

YEAR IX
VOLUME 9

Accepted on December 25th 2020, at the 8th meeting of the SASA
Department of Language and Literature

Editor-in-chief
academician
MIRO VUKSANOVIĆ

BELGRADE
2021

ISSN 2335-0121

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ

ГОДИНА IX

БРОЈ 9

Примљено на 8. скупу Одељења језика и књижевности
од 25. децембра 2020. године

Уредник
академик
МИРО ВУКСАНОВИЋ

БЕОГРАД
2021

© Српска академија наука и уметности, 2021

Трибина Библиотеке САНУ основана је да приказује јавности нове књиге чланова САНУ, нова издања САНУ и њених института, из свих области наука и уметности. Први уредник Трибине био је академик Никша Стипчевић, управник Библиотеке САНУ од 1991. до 2011. године. Од октобра 2011. године уредник Трибине је академик Миро Вуксановић, управник Библиотеке САНУ.

Годишњак Трибина Библиотеке САНУ покренут је 2013. године. У првом броју донет је целовит преглед приказаних књига у Салону САНУ од 1991. до јуна 2011. године, а потом, у хронолошком низу, текстови казани на Трибини од новембра 2011. до краја 2012. године. У другом броју штампани су текстови са Трибине из 2013. године. У трећем броју објављени су текстови са Трибине из 2014. године. У четвртном броју су текстови са Трибине из 2015. године. У петом броју су текстови са Трибине из 2016. године. У шестом броју су текстови са Трибине из 2017. године. У седмом броју су текстови са Трибине из 2018. године. У осмом броју су текстови са Трибине из 2019. године. У деветом броју су текстови са Трибине из 2020. године.

Прилози се објављују без измена. Дати су наслови где их није било на саопштењима.

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ
28. I 2020 – 3. XI 2020.

Уредник
академик Миро Вуксановић

Стручне сараднице
Биљана Јоцић
Стасја Церовић

САДРЖАЈ

<i>Изабрane њесме : (1953–2017) / Љубомир Симовић . . . . .</i>	9
<i>Свејџомир Арсић Басара / [ауџџори џексџџова Олја Јеврић, Никола Мирков, Зоран Маркуш ... и др.] . . . . .</i>	31
<i>Свејџомир Арсић Басара : рагови 1998–2018 / [ауџџори џексџџова Никола Кусовац, Олја Јеврић, Никола Мирков ... и др.] . . . . .</i>	31
<i>Зборник са научној скуџа џоводом џедесетџ година од смртџи академика Милуџина Раговиновића / уредници Радомила Пеџановић, Драџослав Маринковић . . . . .</i>	41
<i>Криџичка лисџа врџа васкуларне флоре Србије. 1, Lycopodiopsida, Polypodiopsida, Gnetopsida, Pinopsida и Liliopsida / [Марјан Никеџић, Гордана Томовић] ; уредник Владимир Сџевановић . . . . .</i>	41
<i>До фисџје, о фисџји и о уранијуму / Шџејан С. Миљанић, Јелена Раџић-Перић, Миљенко Перић ; уредник Владимир Сџевановић . . . . .</i>	41
<i>Периодизација нове срџске књижевносџи : џоводом 150. џодиниџице рођења Павла Поџовића (16. IV 1868 – 4. VI 1939) / уредник Злаџа Бојовић . . . . .</i>	63
<i>Јужнословенски филолоџ. Књ. 75, св. 1 / џавни уредник Рајна Драџићевић . . . . .</i>	63

<i>Српски дијалектолошки зборник. Књ. 65/2, Речник говора Лужнице / Љубисав Ћирић ; главни уредник Слободан Ремешић . . . . .</i>	63
<i>Краљевство и архиепископија у српским и поморским земљама Немањина : шемањски зборник у часи 800 година пролашења краљевства и аутокефалне архиепископије свих српских и поморских земаља / уредници Љубомир Максимовић, Срђан Пиривајрић . . . . .</i>	79
<i>Државни поредак : суверенитет у времену глобализације : зборник / уредник Александар Косић . . . . .</i>	95
<i>Зборник радова Византолошког института. Књ. 55 и 56 / уредници Љубомир Максимовић, Бојана Крмановић . . . . .</i>	107
<i>„Е, е, шта је то?“ : евнуси у војном врху византијског царства : (780–1025) / Бојана Крмановић . . . . .</i>	107
<i>Владимир Д. Ласкарев – животи и дело : поводом 150 година од рођења / уредници Видојко Јовић, Мери Ганић . . . . .</i>	121
<i>Стеван Бошковић – животи и дело : поводом 150 година од рођења / уредници Видојко Јовић, Саша Бакрач . . . . .</i>	121
<i>Геохазард у Србији у 21. веку : знање је најбољи бегем против ситихије / уредник Владица Цвејковић . . . . .</i>	121
<i>Одабрана поглавља из урологије / главни уредник Јован Б. Хаџи-Ђокић ; коуредници Миодраг Ж. Аћимовић, Драгослав Т. Башић . . . . .</i>	131
<i>Стефан Немања – претходници Симеон Мироточиви : зборник радова у два тома / уредник Милан Радујко . . . . .</i>	141
<i>Именик аутора, уредника и говорника . . . . .</i>	155

Краљевство и архиепископија у српским и поморским земљама Немањића : тематски зборник у част 800 година проглашења краљевства и аутокефалне архиепископије свих српских и поморских земаља / уредници Љубомир Максимовић, Срђан Пириватрић ; уређивачки одбор Ђорђе Бубало ... [и др.]. – Београд : САНУ : Српски комитет за византологију, 2019

Поздравна реч: академик Љубомир Максимовић, потпредседник САНУ

Говорили: проф. др Смиља Марјановић-Душанић
проф. др Владимир Вукашиновић
др Срђан Пириватрић

У Београду, уторак 10. март 2020. у 13 часова

ЗАСВОЂАВАЊЕ

Поштовани председниче, часници, академици и сви присутни на почетку 166. Трибине Библиотеке САНУ, радујем се што могу да вам пожелим угодан данашњи сусрет. Изнад белешке коју слушате исписао сам реч: засвођавање. У њој је именица *свод* средишна, као што је на свим местима где се молимо и погледујемо небо. Ту је све логично, као што је било логично да академик Љубомир Максимовић и др Срђан Пириватрић уреде свечану и обимну књигу коју данас приказујемо, у којој су сабрани радови писани и казивани прошле године, у част осам векова проглашења краљевства и самосталности архиепископије немањићких земаља. Тако је засвођен начин обележавања тог знаменитог датума у САНУ, њеном Византолошком институту и

Српском комитету за византологију. Приказ тог национално важног посла казиваће професори Смиља Марјановић-Душанић и Владимир Вукашиновић, након поздравне речи академика Љубомира Максимовића, потпредседника САНУ и председника Српског византолошког комитета.

(Реч уредника)

М. В.

Љубомир Максимовић

ПОЗДРАВНА РЕЧ

Изузетно је мали број историјских догађаја за чију је важност историчар спреман да употреби апсолутни суперлатив. Када је реч о српској средњовековној историји, такве догађаје представљају установљење краљевства 1217. и аутокефалне архиепископије 1219, као два чина суштински јединственог збивања настанка независне и међународно признате Србије, по свим историјским параметрима европске земље прворазредног значаја. Усудио бих се чак да кажем да се тако посматрано ради о најзначајнијем догађају српске средњовековне, у многоме не само средњовековне историје, јер целокупна историја немањићке Србије представљала је, у историјској перспективи, или чинове припремне радње за овај догађај чије су централне фигуре Стефан Првовенчани и архиепископ Сава, или његове последице. Последице које се у духовној и културној сфери, у сфери културне антропологије осећају до наших дана. Уздицање на царство, које се често сматра врхунцем епохе Немањића, нека је врста колатералног пута који је, у ствари, осим Патријаршије, која га је надживела, водио слабљењу српског у односу на византијски државни идентитет.

Српска академија наука и уметности је, водећи рачуна о суштини ових околности, обележила њихов значај научном трибином о настанку краљевства, 25. октобра 2017, и Свечаном академијом о посвећењу аутокефалне архиепископије, 12. децембра 2019. године. Књига која је пред нама само је делом резултат ових прослављања, она је сазрела дуго, још од Шесте националне конференције византолога, одржане 2015. године, саздана тако на неколиким извориштима, о чему ће данас говорити колега Срђан Пириватрић, један од уредника и председник Српског комитета за византологију. Из тог разлога ово се

дело појављује у облику заједничког издања Српске академије наука и уметности и Српског комитета за византологију.

Рекао бих још да се симболика његовог настајања огледа у чињеници да садржи и текстове са споменуте научне трибине из 2017, а да је изашла из штампе управо за речену Свечану академију 2019. године.

Чини ми се, а време ће показати да ли је мој утисак оправдан, да ова књига представља научни допринос са приказом достојним значаја тематике којој је посвећен.

Смиља Марјановић-Душанић

ПРЕДСТАВЉАЊЕ ЗБОРНИКА
КРАЉЕВСТВО И АРХИЕПИСКОПИЈА

По значају који су имали како за савременике тако и за будуће нараштаје, два чина – обреди краљевског миропомазања и крунисања Стефана Првовенчаног и проглашење црквене самосталности симболично освештано чином хиротоније Светог Саве за првог архиепископа аутокефалне српске цркве – припадају категорији формативних догађаја националне историје који творе, да парафразирам наслов једне с разлогом утицајне књиге, „дугу сенку прошлости“. Она непрекидно изнова обликује по много чему крхко и, сведоци смо, све рањивије осећање заједничког идентитета. Прослављање којим се обележава осам векова од успона на краљевство и успостављања црквене самосталности, два догађаја којима је посвећен зборник који данас представљамо, али која су, на својеврстан начин обједињена и у српском колективном сећању, пружило је прилику истраживачима прошлости да поново сагледају и преиспитају ове догађаје. Прилика о којој је реч покреће размишљање и о низу других питања, чије је тумачење подложно различитим изведеним значењима. С једне стране, она нас подсећа на осећање дуга према низу заслужних претходника који су настојали да протумаче ова збивања, почев од Илариона Руварца и Драгутина Анастасијевића, до Николе Радојчића и Симе Ћирковића. Још важније, прилика коју истраживачима пружају различити видови колективних комеморација део су промишљања националне историје, какву срећемо и у другим развијеним академским срединама.

Програмска обележавања значајних годишњица по правилу се предузимају из перспективе сазнања до којих се дошло у различитим научним дисциплинама и у светлу нових методолошких приступа. Се-

тимо се великих примера с поводима, који су у историографији дали не само трајне резултате него су у светлу нових сазнања преобликовали однос науке, али и шире сагледаног феномена „друштва“ у целини, према важним датумима националне прошлости. У контексту предузетих колективних напора прошлост виђену у светлу „великих датума“ истраживачи су покушавали да анализирају са становишта специфичне дистанце сопственог доба. Синтагма о „нашем добу“ сведочи, са Франсоа Фиреом, о променљивости интерпретације феномена, даровању или одузимању легитимитета тумачењима, на крају, она сведочи о зависности тог појма од сусрета историјске теорије и праксе. Али, понајвише, она нам показује како се и сами мењамо, заједно са нашом сликом о прошлости.

Постављени задатак сагледавања ова два формативна догађаја са данашње дистанце у великој мери је отежан околношћу да не располажемо историјским изворима који би ставили ван сваке сумње неке од најважнијих чињеница везаних за прилике коју су пратиле постанак српског краљевства и архиепископије. Као што је познато, у популарним представама остало је недоречено да ли је прво крунисање, оно из 1217. године, изведено по римокатоличком обреду, чак и да ли је постојало само једно или два крунисања Првовенчаног. Веродостојност сачуваних података о православном жичком крунисању које бележе српска житија начелно се доводи у сумњу. Изречене сумње се заснивају како на осетљивим разликама у сведочанствима о овом догађају, тако на уверењу да састави овог типа припадају, једним својим делом, средњовековним идеолошким „конструктима“. Ни сам чин стицања аутокефалности српске цркве није лишен накнадних интерпретација – обележених пролазним и променљивим црквено-политичким интересима – које из перспективе актуелног тренутка суде о прошлости. Повест о крунисању Првовенчаног краља и проглашењу аутокефалности српске цркве имају стога дугу историју истраживања и научних интерпретација. И даље, сусрет са значењима и тумачењима комплексних феномена какви су успон на национално краљевство и самосталност националне цркве, сабира у себи изазове различитих врста. Пред онима који су учествовали у замишљању и остварењу овог зборника поставио се задатак да препознају пре свега истраживачке изазове које је покренуло актуелно прослављање.

Доба у којем је српска држава постала краљевина, а убрзо и домаћа црква стекла самосталност, било је дубоко обележено политичком стварношћу после 1204. године – рушењем цариградског царства, а са њим, и универзалистичког концепта поделе власти у екумени. На пољу чињеница ништа више после 1204. године није

изгледало извесно. Поремећај дотадашње равнотеже снага довео је на сцену нове актере како у сфери црквене тако и световне политике. Византијски модел разумевања светске политике Срби су у потпуности прихватили у време када Симеон Немања образлаже хијерархију земаљских власти у уводу оснивачке повеље манастира Хиландара (друга половина 1198. године). Уколико настојимо да дипломатске односе преломљене кроз праксу склапања брачних савеза посматрамо у ширем контексту, постаје јаснија политика успостављања система рођачких веза на простору царства који је функционисао према принципу интереса једне моћне породице владара, уједињених превасходно свешћу о међусобној припадности и обавезама које су из те повезаности произилазиле. Овај поредак се убрзо у тој мери изменио да нараштај Немањиних синова већ живи у свету у којем ранг српског владара као великог жупана и севастократора више није имао ранију политичку снагу. Када данас покушавамо да сагледамо мање-више познате околности које су одредиле правац догађаја тако важних за нашу националну историју и настанак оних снага које су се показале довољно отпорним и креативним да изнедре клице каснијег државног и црквеног напретка, суочавамо се са разноликим интерпретативним изазовима.

Убрзо по паду Цариграда и настанку нових политичких средишта Византијског царства (у Трапезунту, у западној Анатолији, где је Тодор Ласкарис окупио остатке царске војске, у Епиру под егидом Ласкарида) постало је јасно да је, и поред неспособности нових освајача ромејске престонице да наметну контролу над целокупном негдашњом територијом Царства, час организованог похода и поновног освајања царског града на Босфору веома удаљен. У складу са западним моделом, латинска власт на Истоку остала је подељена на међусобно хијерархијски устројене, мале политичке целине, од којих ниједна није имала снаге да успостави трајнију доминацију. И поред тога, свест да Ромејско царство више није политичка стварност провејава у списима византијских писаца. Био је то контекст у којем је појам Царства прешао из реалности у сферу идеја. Поменути догађаји уводе нас у *Realpolitik* прве половине 13. столећа у којој се сусрећу међусобно испреплетани утицаји два комплексна појма која непрекидно прелазе из сфере политичке теорије у област политичке праксе: из прошлости наслеђен појам *ттрадиције* чију је функцију преузео ако не магловит, а оно свакако недовољно прецизан појам *идеја*. Управо тада, током 13. века, пратимо рађање, односно развој оних идеја дугог трајања међу које треба убројати и за тему нашег зборника важну идеју националног краљевства и српске цркве.

Представљајући данас део радова објављених у зборнику посвећеном теми рађања краљевства и архиепископије у Срба, учавамо јасну намеру уредништва да се преиспитивање ових „датума“ српске историје стави у шири контекст. Отуда су унутар зборника нашли своје место својеврсни прегледи западне, односно византијске политичке и црквене сцене из пера угледних стручњака попут Рудолфа Шифера („Римско папство и развитак европских држава у средњем веку“), Јоаниса Тарнанидиса („Појам и канонски положај установе аутокефалије у оквиру организације и управе Источне православне цркве“) и Гинтера Принцинга („Папство и православни југоисток Европе 1180–1216. поновно разматрање“). Како је наш задатак да се превасходно оријентишемо на представљање оних радова чија се тема тиче настанка краљевства, пажњу најпре привлаче два рада домаћих аутора (Ивана Коматина, „Папска политичка теорија и практична политика: краљевство код Јужних Словена до краја XII века“ и Срђана Пириватрића, „Криза византијског света и постанак краљевства и аутокефалне архиепископије свих српских и поморских земаља“) који, заједно са угледним историчарима који су по позиву написали уводне студије овог зборника, настоје да сагледају шире оквире задате теме. Они су постављени, када је реч о раду Иване Коматине, унутар разматрања природе краљевства као превасходно западне институције која је временом уклопљена у папску политичку теорију. Њено ширење на територијама насељеним Србима (српски кнез Михаило Војислављевић добио је најкасније 1077. године титулу *rex*, папа му је послао круну као симбол световне власти преко свог легата, док су симболи папске и епископске духовне власти и потчињености – застава и палијум – касније додељени), као и Хрватима (постављење за краља дукса Хрватске и Далмације Звонимира, у цркви Св. Петра у Солуну 1076. године) било је карактеристичан инструмент ширења папског утицаја у свему паралелан са сродним церемонијама уприличеним у различитим крајевима тадашње Европе. Када је реч о српским приликама које су тема овог прилога, у формалном смислу ова титула је била у корену традиције „великог краљевства од прва“ на које се позивају Немањини синови, суочени са другачијим црквено-политичким приликама. На сличним основама, компаративном анализом околности насталих на рушевинама Ромејског царства, Срђан Пириватрић смешта рађање српског краљевства у контекст различитих видова кризе византијског света. На неке важне закључке ове расправе вратићемо се касније.

Посебан задатак унутар концепције зборника припао је напорима реконструкције самих обреда који су у средишту теме. Тек поставље-

на на обредну раван, упоредна анализа различитих типова изворне грађе, пре свега хагиографске, која се односи на сам чин краљевског крунисања, молитвену праксу пратећих литургијских обреда и сазнања о природи међуцрквених односа у сенци Четвртог крсташког рата доноси нам нова сазнања о споју ритуалног и политичког контекста поменутих догађаја (радови Смиље Марјановић-Душанић, „Српски успон на краљевство: тумачења и значења обреда крунисања“ и Владимира Вукашиновића, „Литургичка анализа крунисања Стефана Првовенчаног“).

Природу краљевске власти осветљавају радови посвећени друштвеној историји епохе (Милош Ивановић, „Краљевство и друштвена елита у земљама Немањића“), где је за период настанка српског краљевства свакако најзначајнији увид у улогу самодржавне властеле предкраљевског периода и доба раног краљевства. Сагледавање правних норми на којима су почивали нови облици државног устројства (Зоран Мирковић, „Правни поредак у српској краљевини у XIII и XIV веку: о односу између обичајних и византијских правних норми и о улози владара“), тачније сусрет између обичајног права и норми Законоправила које је под утицајем Светог Саве уведено 1219/20. године, заједно са устројавањем новог државног и црквеног поретка, речито говори о месту владара у настанку, одржавању, равнотежи и јединству правног поретка у земљи. Поред наведена два рада Ивановића и Мирковића, слику о друштвеној историји епохе добијамо и увидима у монетарну продукцију краљевства. Анализа обима ковања српског новца краљевског периода коју је урадио Вујадин Иванишевић („Обим ковања српског средњовековног новца краљевског периода“) почива на проучавању налаза релативно раних динара са заставом – *de bandera* (наиме, први српски динар кован је по узору на венецијански гросо који је током 13. века заменио византијски иперпирон на подручју Приморја и у унутрашњости Балкана) и крстатих динара – *de surce*, чија се ковања везују за доба краља Милутина. Израчунавањем просечног годишњег обима новчане производње у српском краљевству, које почива на анализи калупа, може се засновано претпоставити укупан обим ковања, резултат који јасније поставља параметре за истраживање српске привреде краљевског периода.

Истовремено, о природи раног српског краљевства говоре нам текстови посвећени идеолошким аспектима државне хијерархије која се огледала у специфичним начинима владарске репрезентације и избору инсигнија власти (Драган Војводић, „Ка царском достојанству краљевске власти. Владарске инсигније и идеологија у време првих Немањића“), те идеолошком наслеђу краљевства (Марко Шуи-

ца, „Српско краљевство и политика рестаурације крајем XIV века“). Када се данас у српској медијевистици говори о идеолошкој матрици према којој је уобличена политичка реалност времена Немањиних непосредних наследника – Стефана и Саве, преовлађује уверење да је Свети Сава, упркос политичким престојавањима која је његов првокрунисани брат успешно извео у складу са измењеним политичким реалностима, одлучно кренуо путем избора византијске културно-политичке сфере. У том оквиру, српска средина је већ од треће деценије 13. века сагледала хијерархијско место свога владара. Сходно таквом схватању, које је унутар овог зборника најјасније заступао Драган Војводић, културна и геополитичка оријентација српске државе била је, под егидом Светог Саве, чврсто укоренења искључиво у ромејску традицију и ослоњена на моделе стваране у Константинопољу. На основу тих модела, српска средина је новодобијену краљевску титулу, непознату византијском систему достојанстава, исказивала ромејским инсигнолошким речником и уклапала је у византијску хијерархију власти, иако царство у то време *de facto* није постојало. Штавише, у зборнику изнета анализа инсигнолошког и иконографског језика раних немањићких краљевских и архиепископских портрета одлази и корак даље. Она, по ауторовом мишљењу, сведочи да су целине програмски уобличене на начин који, следствено, исказује теоријску потчињеност српског краља не само локалном црквеном поглавару, него и врховном васељенском сизерену као аутентичном носиоцу самодржавне власти. Разуме се, други типови извора дају и нешто другачију слику о природи раног краљевства, односно, његовог унутрашњег устројства.

Сразмерно малобројни, извори који директно помињу краљевско крунисање Стефана Немањића припадају различитим жанровима. Разликују се у односу на место које сама вест има у ширем контексту ових дела, па и на циљ с погледом на који помињу наведено крунисање. Када је реч о наративним изворима који по природи жанра доносе најдетаљније вести, најближи самом догађају су искази који су од њега ипак удаљени више од три деценије. Иако је традиција о овом крунисању несумњиво остала жива, време које наше изворе дели од времена самог догађаја неминовно је утицало да се представа о збивањима и о њиховом следу и свесно и несвесно обликује према захтевима епохе и средине у којој су они сами настали. Стога низ текстова објављених унутар овог зборника не говори искључиво о времену у којем се крунисање одиграло, већ догађај сагледава из перспективе низа питања која, уколико се на њих да правилан одговор, могу помоћи настанку комплексније и тачније слике природе српског краљевства.

Иако се флоскулама о Србији између Истока и Запада овакав истраживачки задатак неминовно банализује, не би било нетачно, у контексту догађаја које поменути текстови истражују, указати на природу политичког дискурса који се јавља као свестан избор Немањиних талентованих синова. Због тога је, чини нам се, једино исправно сагледавање широко постављене теме српског краљевства и архиепископије између експанзивне политике папства према православним земљама европског југоистока и кризе византијског света која је била у корену настанка нових облика државног и црквеног устројства у Срба. Уколико поглед усмеримо на саме обреде – миропомазања, крунисања и архиепископске хиротоније, односно, на владарску репрезентацију као одраз земаљских хијерархија и учвршћивања новог поретка – запажамо мешавину различитих утицаја и несумњиву улогу тзв. државног резона који је руководио главне актере на српској политичкој сцени. У томе смислу ваља разумети, са Срђаном Пириватрићем, и дипломатски ход Светог Саве, који је у смутним временима византијске политичке и династичке кризе изабрао *йуџи у Никеју*, са свим даљим значењима тога појма. Користећи квазиконституционални значај тада већ давног сродства са бившим царем Алексијем III, Сава је пронашао место српске државе и цркве унутар сложених конструисања царског легитимитета у тада разрушеном ромејском свету. Како је Пириватрић наговестио, у овом сплету питања крију се и одговори везани за постхумно поштовање Стефановог таста у држави Немањића, односно, за његов „повратак у репрезентативне историјско-меморијалне текстове“. Такво тумачење идеолошког слоја испитиваних појава представља својеврсно решење за многе доскорашње запитаности у домаћој историографији.

Како је, надамо се, и показано, низ питања покренутих текстовима објављеним у зборнику *Краљевство и архиепископија* одавно већ траже одговоре у српској медијевистици. И поред жеље да приложени радови пруже пре свега колико-толико заокружену слику актуелног стања истраживања ових крупних питања, наше је мишљење да се, начелно гледајући, изложеним резултатима отишло даље од тог, првобитно предоченог циља. У том смислу ваља истаћи да зборници настали с поводом не морају, у срединама које негују нешто шире замисли о задацима и вредностима проучавања националне историје, бити искључиво пригодни, испуњени свечарском празнином. Напротив, напор да се организовањем прво националне конференције, а потом и самог зборника којем је додат низ осмишљених прилога, крене у сусрет великој годишњици, прави је начин да се једна научна средина окупи око заједничког програма. Верујемо да је исправност таквог пута потврђена квалитетом објављених текстова.

Владимир Вукашиновић

НАКОН ОСАМ СТОЛЕЋА

Дозволите да вашој ученој пажњи представимо другу половину – десет од двадесет текстова – тематског зборника *Краљевство и архиепископија у српским и њоморским земљама Немањића*. Није тешко претпоставити да ће се, услед нашег примарног научног интересовања, највећи део њих тицати српске архиепископије.

Шест радова тематски су *нейосредније везани* за настанак српске црквене аутокефалије, политичка превирања која су је пратила, њен литургијски живот, уметничко стваралаштво и сложену динамику успостављања црквено-правног живота младе архиепископије. Два јој приступају, рецимо то пригодним језиком тринитарне теологије, *ad extra*. У првом се питање феномена аутокефалности разматра из једне шире историјске, политиколошке и теолошке перспективе. Реч је о студији Јоаниса Тарнанидиса „Појам и канонски положај установе аутокефалије у оквиру организације и управе Источне православне цркве“. Овога пута, нажалост, како због природе самог излагања тако и због временског ограничења које нас у томе спутава, нисмо у могућности да се детаљније позабавимо анализом Тарнанидисовог, теолошки у много чему једностраног, тумачења феномена аутокефалије. Међутим, не можемо а да не скренемо пажњу на то да је Тарнанидис овим прилогом покренуо два важна питања која бацају посебно светло на разумевање сложеног односа државно-политичког и црквеног живота, као и места и улоге које научна истраживања могу да имају у њиховој комплексној и не увек, на први поглед, очигледној корелацији.

Прво се тиче необичне *вишталности* – односно – *сијособности одређених феномена*, који наизглед припадају дубокој прошлости, да са страница историјских књига искораче на позорнице историје и ту поново задобију сопствену, неочекивану, актуелност.

Друго питање, које директно произлази из претходно реченог, инсистира на *контекстуалној осетљивости* тумачења таквих феномена када желимо да им данас приступимо. То поготово важи за слојевито и озбиљно питање порекла, смисла и садржаја српске, али не само српске, црквене аутокефалије. Ово свој додатни значај добија након 2018. године и осетљиве међународне црквено-политичке ситуације која је ескалирала кризом у Украјини и која се до данашњег дана не смирује, дотичући и наше духовне просторе.

У другом раду „Питање оснивања Српске цркве у политици Теодора Дуке“ анализирају се међународне реакције на појаву српске аутокефалне архиепископије. У њему Дејан Целебцић објашњава не-

обично вишегодишње одлагање слања протестног писма Димитрија Хоматина поводом хиротоније Светог Саве у Никеју, политичким интересима епирског владара Теодора Анђела Дуке који га је у томе спречио.

Четири следећа рада о којима ћемо говорити питањима везаним за српску архиепископију баве се, останимо верни претходној класификацији, *ad intra*. Неки од њих одговарају на раније постављена, а неодговорена питања, други отварају нове истраживачке перспективе.

Тако се, на пример, Бранислав Тодић у раду „О промени имена васељенског патријарха који је рукоположио Светог Саву за архиепископа“ враћа питању које је својевремено поставио Сима Ћирковић – замене имена патријарха Манојла I, који је хиротонисао Светог Саву, именом његовог наследника Германа II у свим Теодосијевим као и трима сачуваним рукописима Доментијановог *Житија Светиої Саве*. Тодић то објашњава антилатинским расположењем које је на Светој Гори, из познатих разлога, владало у време писања Теодосијевог Житија и великим угледом који је патријарх Герман II имао као ревнитељ православне вере. Уношење његовог имена је самим тим још више уздигло значај Савине хиротоније.

Јубиларни поводи пружају истраживачима драгоцену прилику да се поводом њих огледају у ретроспективним прегледима како општег нивоа научних достигнућа у сферама којима се баве тако и представљањем сопствених резултата у њима. То можемо видети у прилогу Ирене Шпадијер „Српска химнографија у доба архиепископије“, у коме она представља развој српске црквене химнографије од прве деценије XIII до прве деценије XIV века. То чини на основу четири генерације писаца, од Светог Саве до архиепископа Данила II, бавећи се, на првом месту, главним током оригиналног стваралаштва српских литургијских песника – *националним ѿемама и јунацима*, како их је на једном месту назвала.

Озбиљност прилога који обухватају корице овог Зборника огледа се и у њиховој укоренености у раду на историјским изворима. Изворе истраживачи читају изнова, бивајући верни провереним закључцима и познавајући тачне резултате својих претходника али их у не малом броју случајева допуњујући, мењајући, односно приступајући им на другачији, шири и комплекснији начин. Таквим методом Нина Кршљанин у прилогу „Краљ као заштитник цркве: правна анализа жичких повеља Стефана Првовенчаног“ даје драгоцену анализу жичких повеља важних извора за српску правну историју.

Бављење прошлошћу није увек једноставан посао, поготово када су извори који у томе треба да помогну крњи или их нема у довољном броју, што је осетио и др Владимир Вукашиновић, аутор прилога „Ли-

тургичка анализа крунисања Стефана првовенчаног“, покушавајући да литургички реконструише поредак Стефановог жичког крунисања. То је у великој мери било отежано како *нейосѿојањем* словенских поредака крунисања владара из XIII века тако и краткоћом, фрагментарношћу и великим одступањем од класичних византијских поредака крунисања у житијским описима крунисања српског владара. Посегнувши за класичним византијским изворима крунисања владара и каснијим словенским преводима аутор је на основу синхронијске и дијакронијских аналошких анализа покренуо питања: литургијског времена и *ѿросѿора* жичког крунисања, као и редоследа вршења конститутивних чинова *крунисања* и *мироѿомазања* у оквиру Стефановог венчања на краљевство, и понудио предлоге начина на које би се они могли објаснити и разумети.

Следећа три рада о којима говоримо не баве се питањима везаним за архиепископију већ се тичу *краљевских ѿѿиѿула Немањића*. Од њих један то чини из међународне а два из националне перспективе. Прву можемо сагледати у раду „Србија у краљевској титули Арпадовића“ у коме Ђура Харди истражује однос угарске династије Арпадовића према краљевској титули династије Немањића док у другу групу спадају текстови Ђорђа Бубала „Територијална компонента краљевске титуле Немањића“ и Небојше Порчића „Немањићки успон на краљевство у светлости дипломатичких и дипломатских сведочанстава“. Бубало на основу истраживања краљевских исправа (1217–1345) издваја четири основне варијанте територијалне компоненте краљевске титуле – развијену, латинску подваријанту развијене, дводелну и троделну титулу. Анализирајући развој, саставне делове и идеолошку и политичку позадину краљевске титуле Немањића, Порчић на основу сведочанстава дипломатичке форме докумената Немањића и њихове дипломатске активности закључује да репрезентативна слика српског краља настаје као специфична мешавина византијских и западних образаца, што представља искорак из политичке идеологије византијског света у политичко-идеолошки склоп западног хришћанства.

Изузетно инспиративна студија Данице Поповић, „Српски владарски и архиепископски гроб у средњем веку – нова сазнања и тумачења“ тематским оквирима које обухвата обједињује феномене српског краљевства и архиепископије. Уграђујући нове научне резултате, остварене током претходних 20 година, у основне идејне оквире својих претходних истраживања, ауторка у овој студији разматра феномене српских владарских и архиепископских гробова посебну пажњу посвећујући међусобним односима гробних места Студенице и Жиче и пећких светих Апостола.

Последње минуте данашњег обраћања нећемо посветити темама које су на страницама тематског зборника *Краљевство и архиепископија* покренуте и/или решене. Њихова разноврсност, богатство углова из којих су биле сагледаване и решаване, као резултат су имали не само одговоре на постављене истраживачке задатке него и отварање нових, њима надахнутих питања.

Три таква питања нам, у складу са нама блиским научним интересовањима, у овом моменту падају на памет. Прво се тиче краљевства, а друга два архиепископије.

Што се *краљевства* тиче потребно је утврдити којим је богослужбеним чином Стефан Првовеначни могао бити крунисан, односно како је изгледао *лајтински чин крунисања краља у XIII столећу*. Утврдивши његове основне елементе – ко, када и где га врши, заједно са поступцима и радњама који се очекује од крунисаног, могли бисмо прићи корак ближе разумевању читавог низа питања која се покрећу и на страницама овог Зборника, међу којима је конфесионална припадност крунисаног, искористимо условно ову *хроноистичку синтаму*, само једно од њих.

Пажљивим читањем драгоценог прилога Смиље Марјановић-Душанић „Српски успон на краљевство: тумачење и значење обреда крунисања“ видимо како је она ученом и студиозном анализом *симболичког значења обреда крунисања Стефана Првовенчаног* „као најважнијег догађаја у креирању династичке меморије“ допринела бољем разумевању нове ситуације у којој се након крунисања нашао не само српски владар него и његов народ, успешно рашчитавши сложену динамику односа богодарованости круне и изабраности њених поданика. Није тешко закључити да би се слична анализа и тумачење могли применити и на друга два богослужбена чина која су везана за архиепископско достојанство, што би у великој мери допринело бољем разумевању ових феномена.

Прво би се требало позабавити *чином хиротоније архијереја у XIII столећу*. И то не само оним којим је хиротонисан Свети Сава – ту је реч о грчком тексту – него и његовим првим српским преводима којим су рукополагани његови наследници. Како сада ствари стоје, нису нам познати сачувани примерци рукописа српских хиротонија тога времена. Епиграфска истраживања би можда отворила неке почетне перспективе, поређење са грчким оригиналима и другим словенским преводима свакако би проширила истраживачке *хоризонте*.

О постојању српских литургијских књига тога времена имамо јасних сведочанстава у хагиографском корпусу. Тако у опису хиротоније Арсенија I за архиепископа 1233. године стоји да ју је обавио Свети

Сава „са свима епископима, јерејима и ђаконима по чину *саборне цркве велике архиепископије*...“ Који је ово чин и да ли ћемо икада доћи до неког његовог преписа у овом моменту није могуће рећи. Али је могуће претпоставити колико би то значајно било за проблематику о којој говоримо.

Други подједнако важан поредак који би ваљало историјски реконструисати а потом на описани начин протумачити било би *постављење* – увођење у службу српског архиепископа. Он је такође на више места описан у житијама српских светитеља. Уколико посегнемо за истим примером који смо већ помињали – хиротонијом Арсенија I видећемо да његов хагиограф наводи да Свети Арсеније: „[...] би постављен за архиепископа руком преосвећенога архијереја Христова кир Саве и учинивши све што треба за његово постављење, после овога узведоше га на свети и божаствени престо светога Саве.“ Шта је *пребало чиниши* при постављењу и како је изгледало *узвођење на престо* архиепископа остаје не само да се ритуално реконструише него и на различите начине протумачи.

Сигурни смо да ће други читаоци радова у овом Зборнику имати сличне, и својим интересовањима ближе, асоцијације и предлоге за нова и проширена истраживања.

Закључимо, чињеница да зборник *Краљевство и архиепископија у српским и њоморским земљама Немањића* представља збир остварених научних резултата читавог низа истраживача у различитим пољима њиховог интересовања, богат, слојевит и сложен а да истовремено позива на нова, тематски проширена и продубљена бављења неисцрпним темама српског краљевства и архиепископије, и у томе је његов суштински допринос српској и не само српској научној заједници. Због тога треба одати посебно признање за његово појављивање како Српској академији наука и уметности и Српском комитету за византологију, који су га објавили, тако и уредницима овог издања академику Љубомиру Максимовићу и др Срђану Пириватрићу, који су га значајно осмислили и приредили.

Срђан Пириватрић

РЕЧ УРЕДНИКА

Овај зборник садржи текстове настале на основу усмених саопштења изложених најпре на Шестој националној конференцији византолога одржаној у Београду 18–20. јуна 2015. године, у организацији Српског комитета за византологију и Византолошког института САНУ,

чија је главна тема била „Краљевство и архиепископија у српским и поморским земљама Немањића. У сусрет осамстогодишњици постанка краљевства и самосталне помесне Цркве“, затим и саопштења изложених на научној трибини САНУ „800 година од крунисања Стефана Првовенчаног“ 25. октобра 2017. године, организованој у сарадњи са Правним факултетом Универзитета у Београду, а у њега је укључен и један број текстова које су њихови аутори приложили по позиву уредништва. Због оваквог развојног пута ова књига се појављује као заједничко издање Српске академије наука и уметности и Српског комитета за византологију, које су уредили академик Љубомир Максимовић и др Срђан Пириватрић.

Књига која је пред читаоцима посвећен је двама историјским феноменима – краљевству и архиепископији *свих српских и поморских земаља* – који су по својим непосредним последицама били од огромног значаја за историју Срба, као и за општу историју Југоисточне Европе и Источног Медитерана, па и ширег европског простора, за који је, уосталом, била везана њихова генеза. Скоро да је сувишно подсећати на то да су самодржавно краљевство и аутокефална архиепископија у сржи историјског наратива о добу Немањића, од којег и почиње наше историјско сећање. У ланцу посредних узрока и последица они постају – додуше никако не на исти начин, нити у једнаком опсегу – феномени изузетно дугог трајања и разгранатих утицаја који су допрли до најновијих времена, битан део корпуса историјског сећања и историцистичких представа о прошлости као динамичких чинилаца историјског процеса, модерних и савремених хришћанских културних образаца, укључујући ту и оне есхатолошке и сотириолошке, индивидуалне и колективне.

Српско краљевство и архиепископија произашли су из два значајна, а са ове тачке гледишта могло би се рећи и два древна тока европске и медитеранске историје. Установе монарха и првосвештеника њихов су праобраз, у традицијама јудаизма и хришћанства сједињене у тајанственој личности Мелхиседека, цара и првосвештеника, а њихови почци старији су од сваког историјског сећања. Краљевство, какво се појављује у доба позне Антикe и најранијег Средњег века, представљало је монархијску организацију једне превасходно локалне власти, настале најчешће кроз сучељавање са универзалном влашћу Римског царства, као њена својеврсна племенска или национална негација. Тако настала такозвана „варварска краљевства“ непосредни су претходник хришћанских краљевстава Средњег века. Архиепископија, тј. њен предстојник, као и сваки други црквени великодостојник епископског ранга, могао је, такође од времена позне Антикe или раног Средњег века, зависно од свог конкретног положаја у односу

на локалну световну власт, поред свих других улога коју је имао постати и искључиви чинилац њене сакрализације, а на тај начин и њене својеврсне легализације, кроз одговарајуће обреде у које је спадало и краљевско крунисање.

Специфичност српског случаја у доба династије Немањића састојала се у самодржавном карактеру монархије и аутокефалном статусу архиепископије. Мада се ови појмови односе на ауторитете различитог карактера, њихов заједнички садржалац у конкретної историјској синтези Немањића показивао се кроз аутономију избора и увођења у моћ помесне световне и духовне власти. Модерна историографија је битне догађаје из којих су проистекли српско самодржавно краљевство и аутокефална архиепископија одавно везала за генерацију потомака Стефана Немање – Светог Симеона, за делатност Стефана Првовенчаног и Светог Саве, у годинама 1217, 1219. и 1221. Настојала је да их разуме у ширем контексту опште кризе византијског света и успона утицаја римских папа у Југоисточној Европи и Источном Медитерану пре и после трагичног исхода Четвртог крсташког рата 1204. године и привременог нестанка Римско-византијског царства са седиштем у Константинопољу, а посебно у контексту тада настале кризе његових средишњих установа, цара и патријарха, као чинилаца који су заједно са деловањем конкретних личности одлучујуће утицали на њихову појаву. Осам векова од тог времена били су добар повод за научни историографски осврт на поједине аспекте тих сложених и дубоко повезаних феномена, који су, уосталом, предмет академског интересовања и истраживања од самих почетака српске и међународне историографије новијега доба. У књизи су објављени текстови двадесет аутора, а међу њима су три из иностранства, који су учествовали по позиву. Треба нагласити то да текст Рудолфа Шифера због смрти аутора није доживео коначну редакцију, али је уредништво одлучило да га објави у постојећем виду, због његове важности за структуру зборника и због угледа аутора. Сваки текст добио је две, а зборник као целина три рецензије. Захвалност припада свима који су у том склопу дали свој допринос настанку зборника, посебно члановима Редакционог одбора, у чијем раду су поред уредника учествовали и Ђорђе Бубало, Смиља Марјановић-Душанић, Милан Радујко и Милош Цветковић, секретар уређивачког одбора, који је много времена, знања и себи својствене трудољубивости уложио у настанак ове књиге. Због тога му уредници дугују посебну захвалност. Задовољство нам је да се овом приликом сетимо и изврсне сарадње са Издавачком службом САНУ, којој смо због тога такође веома захвални.